

*Дербеньова Я.В.,
аспірант кафедри міжнародної економіки та маркетингу,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ЗОН ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. У статті систематизовано, а також узагальнено підходи до визначення поняття «зона вільної торгівлі». Виділено структуру поняття згідно з позиціями іноземних і вітчизняних авторів. Визначено, що зона вільної торгівлі може розглядатися як форма інтеграції, угода між декількома країнами або торговельний режим. Зазначено основи функціонування зон вільної торгівлі відповідно до міжнародних договорів та норм СОТ. Сформульовано авторське визначення поняття «зона вільної торгівлі».

Ключові слова: зона вільної торгівлі, інтеграція, міжнародна угода, регіональна інтеграційна угода.

Постановка проблеми. Характерною рисою розвитку міжнародних економічних відносин у XXI столітті є зростання ролі та вагомості міжнародних торговельних угод. Держави розглядають торговельні угоди як невід'ємну частину загальної стратегії розвитку регіонів і окремих країн на основі лібералізації та поглиблення взаємозв'язків. Після нотифікації угоди між Монголією та Японією у червні 2016 року сьогодні не залишилось жодної країни-члена СОТ, яка б не брала участь у регіональних торговельних угодах. Їх кількість щороку зростає, і у 2017 році складає 440 чинних, нотифікованих у СОТ торговельних угод, 52% з яких становлять зони вільної торгівлі [1].

Незважаючи на таке збільшення зон вільної торгівлі у світовому господарстві, в економічній літературі мало уваги приділено висвітленню самого поняття «зона вільної торгівлі» та його сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи вивчення сутності зон вільної торгівлі закладені в працях таких іноземних авторів, як С. Байер (S. Baier) та Дж. Бергstrand (J. Bergstrand) («Економічні детермінанти зон вільної торгівлі»), Г. Гросман і Е. Хелпман (G. Grossman, E. Helpman) («Політика угод про зону вільної торгівлі»), Р.Е. Болдуїн (R.E. Baldwin), Дж. Равенхіл (J. Ravenhill). Серед вітчизняних авторів, які присвятили наукові праці тематиці зон вільної торгівлі, їх сутності, ефектам та економічному змісту, слід назвати таких, як О.І. Шнирков (наукові статті та розділ в монографії «Економічна асоціація України з європейським союзом»), В.І. Муравйов (статті та монографії щодо правових аспектів функціонування зон вільної торгівлі, зокрема в ЄС), А.С. Філіпенко (статті «Теорія міжнародної економічної інтеграції» та «Передумови і чинники формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС»).

Мета статті полягає у поглибленні теоретичних підходів у визначенні сутності та змісту поняття «зона вільної торгівлі», систематизації наявних підходів, а також формулюванні авторської категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі поняття зон вільної торгівлі трактується односторонньо, з точки зору механізму явища, що є недостатнім для

розуміння його сутності і змісту. Розглядаючи сутність поняття «зона вільної торгівлі», слід зазначити, що існує незначна кількість його визначень. Окрім того, вони мають низку недоліків і упущень, серед яких слід назвати такі:

- у багатьох визначеннях відсутні результат явища та його сутність;
- зведення сутності поняття «зона вільної торгівлі» до характеристик, які є загальними для багатьох форм міжнародної співпраці («угода», «угруповання», «асоціація»);
- використання синонімів під час пояснення сутності поняття («зона» (Д.Г. Лук'яненко));
- заміна сутності явища механізмом його функціонування («торговельний режим» (С.В. Мариніна), «торговий блок» (Д.В. Зеркалов), «лібералізація торгівлі» (К. Стівенс, І. Маса)).

Відповідно до вищезазначеного існує необхідність уточнення поняття «зона вільної торгівлі», а саме сутності, механізму та результатів функціонування. Було застосовано методу конструювання категоріального апарату економічної науки, запропонована А.О. Старостіною, з використанням таких складових, як сутність явища, зміст явища і його результат (табл. 1).

ОЕСР, статті ГАТТ/СОТ, а також А.П. Голіков та П.А. Черномаз у словнику міжнародних економічних термінів визначають сутність зони вільної торгівлі як угруповання країн, в межах якого усуваються митні та інші регуляторні обмеження торгівлі.

Крістофер Стівенс, Ізабелла Маса, Джейн Кеннан у проекті «Вплив угоди про вільну торгівлю між промислово розвиненими і країнами, що розвиваються, на економічний розвиток в країнах, що розвиваються» для Департаменту Великобританії з міжнародного розвитку визначають сутність ЗВТ як лібералізацію торгівлі та нормотворення. Лібералізація торгівлі може приймати різні форми. Найпростіший шлях – скорочення тарифів в односторонньому порядку, але найчастіше країни знижують бар'єри на імпорт одночасно з їх торговими партнерами. Така лібералізація може бути в формі багатосторонньої угоди (в межах переговорів у ГАТТ/СОТ) або угоди між меншими підмножинами країн (subset of nations). Останній тип угоди належить до угод про преференційну торгівлю, визначальною характеристикою яких є те, що більш низькі тарифи накладаються на товари, вироблені в країнах-членах угоди. Це підмножина націй часто має деяку географічну близькість, через що такі угоди називають угодами про регіональну торгівлю (РТУ).

Низка авторів (Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевський, І.В. Амеліна, А.П. Румянцев, Л.А. Кибальник) розглядають сутність зони вільної торгівлі як форму, стадію або рівень регіональної або міжнародної інтеграції. І.В. Амеліна визначає зону вільної торгівлі як «форму міжнародної економічної інтеграції, згідно з якою відміняються торговельні обмеження між країнами-

Структура поняття «зона вільної торгівлі» у підходах різних авторів

Автор	Сутність явища	Зміст	Результат
Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевський [2]	Рівень або стадія регіональної інтеграції	На якій знімаються тарифи в торгівлі між членами об'єднання на усі товари й послуги, а в торгівлі з третіми країнами кожен член об'єднання здійснює власну тарифну політику.	–
А.І. Амеліна [3]	Форма міжнародної економічної інтеграції	Згідно з якою відмінюються торговельні обмеження між країнами-учасницями інтеграційного об'єднання і передусім знижуються або усуваються митні податі.	–
А.П. Румянцев, Ю.О. Коваленко [4]	Є інтеграційним об'єднанням держав	У сфері торговельних відносин, де скасовано мита, що регулюють їх господарські зв'язки. При цьому країни-учасниці зони вільної торгівлі зберігають митні бар'єри, спрямовані проти країн, що не входять до такої зони.	–
А.С. Філіпенко [5]	Це угода між країнами	Про усунення всіх тарифних і кількісних обмежень на взаємну торгівлю. Кожна країна в цій зоні зберігає власний тариф та інші види регуляції торгівлі з третіми країнами.	–
І.М. Школа [6]	Є пільговою зоною регіонального типу	В межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля країн, які в таку зону входять.	–
А.П. Голюков, П.А. Черномаз [7]	Регіональне угруповання країн	В рамках якого здійснюється безмитна торгівля з певною метою.	Забезпечення своїх інтересів на основі розширення економічних зв'язків, безкризового розвитку економіки
С.В. Мариніна [8]	Це особливий торговельний режим	Для країн-учасниць за рахунок усунення внутрішніх тарифів під час забезпечення їх в торгівлі з іншими країнами.	–
ОЕСР [9]	Це група країн	Між якими здебільшого усуваються тарифні та нетарифні торгові бар'єри, а також не застосовується спільна торгова політика щодо третіх країн.	–

Джерело: складено автором на основі вказаних джерел

учасницями інтеграційного об'єднання і передусім знижуються або усуваються митні податі» [3]. Однак подібне визначення не відображає сутності явища і може характеризувати митний союз або спільний ринок, для яких також характерне усунення мита та платежів з еквівалентним ефектом в торгівлі, сприяння торгівлі та встановлення довготривалих взаємозв'язків.

З позиції економічної інтеграції зона вільної торгівлі є такою її формою, що ґрунтується на торговельних аспектах взаємодії країн. О.Г. Білоус виділяє шість форм інтеграції, які за типами розподіляються на торговельну та виробничу.

Здебільшого сутність зони вільної торгівлі визначають як угоду, зокрема преференційну або регіональну. Майже всі преференційні торгові угоди (ПТУ) – це регіональні договори між країнами щодо скорочення або ліквідації політично зумовлених торгових бар'єрів. Преференційні торговельні угоди зменшують або усувають політично-мотивовані бар'єри для руху товарів, послуг, капіталу, робочої сили. Можна розглядати ПТУ з точок зору економіки, політики, зобов'язань або довіри (commitment or credibility).

Економічно преференційні торговельні угоди пояснюються як заборона на встановлення односторонньої торговельної політики, що може впливати на добробут інших країн. З політичної точки зору преференційні угоди – це обмеження урядом можливостей збутової політики, з позиції довіри вони підвищують довіру до дій уряду, але загальною метою угод залишається

підвищення добробуту населення з урахуванням різних обмежень. СОТ має головною економічною метою вирішення проблеми торгових екстерналій (trade externalities), що виникають, коли країна веде певну торговельну політику односторонньо. При цьому правила СОТ підпорядковуються принципам взаємності та недискримінації.

Класична теорія торгових угод започаткована Г. Джонсоном у 1954 році, який у статті “Economic Expansion and International Trade” стверджував, що за відсутності торгових угод країни будуть намагатися використовувати їх міжнародну ринкову владу шляхом стягнення податків з торгівлі, в результаті чого ринкова рівновага (або торгова війна) була б неефективною для всіх країн-учасників. Міжнародні торгові угоди можна розглядати як спосіб запобігти такій торговій війні. Пізніше ця ідея була формалізована Майєром (1981 рік) в сучасних теоріях гри.

Угода про вільну торгівлю (free trade agreement), або преференційна торговельна угода (preferential trade agreement), є набором принципів (codification of the principles), згідно з якими відбуватиметься торгівля. Незважаючи на те, що угоди значно відрізняються за формою і змістом, основною метою є усунення або полегшення обмежень на торгівлю для збільшення її обсягу і підвищення добробуту залучених сторін.

Формальні торговельні угоди можуть охоплювати цілий спектр заходів, від невеликих тарифних преференцій до повно-

масштабної економічної інтеграції. Дж. Равенхіл зазначає, що міждержавні угоди, що передбачають торговельну лібералізацію варіюються від односторонніх, з одного боку, до глобальних в рамках СОТ, з іншого боку. Двосторонні угоди можуть бути укладені як між географічно близькими, так і між віддаленими країнами, тоді як мінілатеральні (minilateral) – між двома і більше географічно сконцентрованими країнами, наприклад, в НАФТА або АСЕАН. Трансрегіональне групування країн передбачає їх розміщення в різних регіонах, таких як, наприклад, Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво, що об'єднує 21 країну з Америки, Океанії, Азії. Згідно з іншим підходом лібералізаційні торгові угоди поділяють на двосторонні, регіональні і багатосторонні в рамках ГАТТ/СОТ.

Всі преференційні або регіональні торговельні угоди підпадають під дію статті XXIV ГАТТ 1994 року. Ця стаття звільняє держави-члени від принципу найбільшого сприяння шляхом надання для взаємного імпорту преференцій переважно за рахунок формування ПТУ.

СОТ дозволяє три типи преференційних угод:

1) Митні союзи і угоди про вільну торгівлю, санкціоновані відповідно до статті XXIV;

2) Угоди між державами, що розвиваються, сформовані в рамках дозвольного застереження, що допускає частковий преференційний режим;

3) Угоди в рамках Загальної системи преференцій (Generalised System of Preferences, GSP), які дають змогу розвиненим державам надавати преференції країнам, що розвиваються.

Таким чином, розкриваючи сутність поняття «зона вільної торгівлі», потрібно зазначити, що загалом існує широке різноманіття підходів, згідно з якими вона виступає, наприклад, формою інтеграції, угодою між декількома країнами або ж торговельним режимом [8] (табл. 2).

З табл. 2 видно, що визначенням всіх зазначених авторів характерна наявність змісту явища. Аналізуючи більш детально обрані підходи до визначення змісту зон вільної торгівлі, необхідно відзначити, що він зводиться до інструментів лібералізації торгівлі, а також особливостей торговельних відносин країн-учасників з третіми країнами.

У статті XXIV ГАТТ зміст поняття «зона вільної торгівлі» визначається через такі інструменти, як усунення мит на істотну більшість товарів, що походять з країн, між якими відбувається ця торгівля. Саме таким визначенням, а також іншими статтями ГАТТ/СОТ керуються країни під час укладання угод про зону вільної торгівлі, що мають бути нотифіковані у СОТ. Світова організація торгівлі є головним регулятором міжнародної торгівлі на багатосторонній основі. Угоди про зону вільної торгівлі є інструментами для лібералізації торгівлі, а не її менеджменту чи підтримки незахищених галузей економіки.

Поняття, що використовуються у визначенні ГАТТ, мають різне тлумачення. Поняття митної території не є спірним. ГАТТ визначає його як будь-яку територію, на якій окремі тарифи чи інші заходи регулювання торгівлі застосовуються для значної частини торгівлі такої території з іншими. Зазвичай протяжність митної території збігається з територією країн-членів. Мита – це збори, що стягуються митними органами на кордоні, коли товар імпортується. Формулювання «істотна більшість товарів» має деякі суперечності у поясненні.

За п'ять десятиліть з моменту укладення перших угод про вільну торгівлю в 1950-х роках і укладення угод нині розрив між «фактично все» і «все» значно скоротився. Охоплення близько 70% торгового обігу було доцільним в 1960-х роках. Сьогодні широко прийнята думка про те, що покриття угодою менше 90% торгівлі є некоректним. Існують також суперечності щодо обчислення обсягу торгівлі, що підпадає під лібералізаційні заходи [10].

Розрахунок відносно фактичного обсягу торгівлі доцільний за високих тарифів та жорстких квот, відносно потенційного обсягу також виникають методологічні труднощі. Існують припущення, що для обчислення «істотної частини торгівлі» слід розглядати не тільки торгові потоки, але й кількість тарифних ліній, які беруть участь.

Отже, у розглянутих підходах зміст зони вільної торгівлі полягає в:

– усуненні мит/тарифів в торгівлі між членами об'єднання (Ю.Г. Козак, Н.С. Ковалевський, С.В. Мочерний, А.П. Румянцев);

Таблиця 2

Класифікація наявних підходів до визначення поняття «зона вільної торгівлі»

Автор	Сутність явища						Наявність змісту	Наявність результату
	Стадія/форма інтеграції	Інтеграційне об'єднання	Угода	Пільгова зона	Угрупування	Режим		
Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевський [2]	+						+	
І.В. Амеліна [3]	+						+	
А.П. Румянцев, Ю.О. Коваленко [4]		+					+	
А.С. Філіпенко [5]			+				+	
І.М. Школа [6]				+			+	
А.П. Голяков, П.А. Черномаз [7]					+		+	+
С.В. Мариніна [8]						+	+	
ОЕСР [9]					+		+	

Джерело: складено автором

Структура поняття «зона вільної торгівлі»

Категорія	Сутність явища	Зміст	Результат
Зона вільної торгівлі – це	територіальне об'єднання двох або більше країн,	що передбачає укладання інтеграційної угоди між ними щодо усунення тарифних і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі	з метою реалізації їх національних соціально-економічних і геополітичних інтересів

Джерело: складено автором

– усуненні тарифних і кількісних/нетарифних обмежень на взаємну торгівлю (А.С. Філіпенко, І.М. Школа, Д.Г. Лук'яненко);

– усуненні мит та інших засобів регулювання торгівлі (стаття XXIV ГАТТ); відміні торговельних обмежень (І.В. Амеліна).

Водночас більшість авторів не зазначає результат явища у своїх визначеннях поняття «зона вільної торгівлі» і не уточнює мету або цілі створення таких зон. Лише А.П. Голиков та П.А. Черномаз у довіднику з міжнародних економічних термінів визначають зону вільної торгівлі, роблячи наголос на результаті її функціонування, а саме на забезпеченні власних інтересів країн, розширенні внутрішньозональної торгівлі, зростанні конкуренції, а Д.В. Зеркалов додає ще активізацію зовнішньоекономічної діяльності.

На наш погляд, однією з основних рис, які притаманні зонам вільної торгівлі і які дають пояснення активізації створення таких зон у світовому господарстві XXI століття, є саме результат їх функціонування. Тому такий аспект має бути включений в авторське визначення поняття «зона вільної торгівлі». Структуруємо авторське визначення згідно з методикою конструювання економічного категоріального апарату А.О. Старостіної та В.А. Кравченко (табл. 3).

Вищезазначене структуроване визначення поняття «зона вільної торгівлі» дає можливість окреслити ключові аспекти функціонування цього явища, а також мету формування зон вільної торгівлі, яка реалізується через результат явища, а саме національні інтереси різного рівня.

Висновки. Об'єктивною причиною створення зон вільної торгівлі є процеси, що проходять у світовій економіці і характеризуються інтернаціоналізацією виробництва, та, як наслідок, прискорення формування регіональних торговельно-економічних утворень та угруповань. В економічній літературі недостатньо уваги приділено формуванню єдиного вичерпного формулювання поняття зони вільної торгівлі, яке давало б пояснення не лише змісту і ключовому механізму функціонування, але й результату явища. В авторському визначенні зазначається, що зона вільної торгівлі ґрунтується на міждержавній угоді між країнами-учасниками, в якій ключовим аспектом її функціонування є усунення тарифних і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі. Важливо звернути увагу на те, що утворення зони вільної торгівлі впливають на зростання зовнішньої і внутрішньої торгівлі, посилення рівня конкуренції, розвиток інфраструктури, підвищення експортного та імпортного потенціалу. Все це становить систему національних соціально-економічних і геополітичних інтересів, реалізації яких і сприяє створення зон вільної торгівлі.

Література:

1. Figures on Regional Trade Agreements notified to the GATT/WTO and in force [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rtais.wto.org/UI/publicsummarytable.aspx>.

2. Світова економіка : [навч. посіб.] / [за ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, Н.С. Логвінової]. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 328 с.

3. Міжнародні економічні відносини : [навч. посіб.] / [І.В. Амеліна, Т.Л. Попова, С.В. Владимиров]. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 256 с.

4. Румянцев А.П. Міжнародна економіка : [навч. посібник] / А.П. Румянцев, Ю.О. Коваленко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 296 с.

5. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини / А.С. Філіпенко. – К. : Либідь, 2008. – 401 с.

6. Школа І.М. Міжнародні економічні відносини : [підручник] / І.М. Школа. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – Чернівці, 2007. – 365 с.

7. Голиков А.П. Международные экономические термины: словарь-справочник : [учебное пособие] / А.П. Голиков, П.А. Черномаз. – К. : Центр учебной литературы, 2008. – 376 с.

8. Мариніна С.В. Сутність, проблеми та перспективи розвитку форм міжнародної економічної інтеграції / С.В. Мариніна // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 5–6. – С. 40–47.

9. OECD [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.weforum.org/agenda/2016/05/world-free-trade-areas-everything-you-need-to-know>.

10. Negotiating free-trade agreements: a guide. Australian Government. Department of Foreign Affairs and Trade [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dfat.gov.au>.

Дербенева Я.В. Сущность и содержание зон свободной торговли в современных международных отношениях

Аннотация. В статье систематизированы, а также обобщены подходы к определению понятия «зона свободной торговли». Выделена структура понятия согласно позициям иностранных и отечественных авторов. Определено, что зона свободной торговли может рассматриваться как форма интеграции, соглашение между несколькими странами или торговый режим. Указаны основы функционирования зон свободной торговли согласно международным договорам и нормам ВТО. Сформулировано авторское определение понятия «зона свободной торговли».

Ключевые слова: зона свободной торговли, интеграция, международное соглашение, региональное интеграционное соглашение.

Derbenova Ya.V. The essence and content of free trade zones in modern international relations

Summary. The article systematizes and generalizes approaches to the definition of a free trade zone. The structure of the concept is defined according to the foreign and domestic authors. It is determined that a free trade zone can be considered as a form of integration, an agreement between several countries or a trade regime. The bases of free trade area functioning are defined according to the international treaties and WTO norms. The author's definition of "free trade zone" is formulated.

Key words: free trade zone, integration, international agreement, regional integration agreement.